

Maja Kovač

KULTURNA RAZSEŽNOST KRAŠKIH JAM V BOLGARIJI IN SLOVENIJI: OD SLIKE DO TEKSTA

Jame kot naravne znamenitosti so v središču številnih mitov, legend in umetniških upodobitev skozi čas, ki odražajo bogato kulturo in zgodovinsko pomembnost teh krajev. Ta članek se osredotoča na analizo in primerjavo med jamo Magura v Bolgariji, znano po svojih stenskih poslikavah, in Postojnsko jamo v Sloveniji, ki slovi po legendi o zmaju in človeški ribici.

Jamske poslikave v Maguri in njihova kulturna vloga

Jama Magura, ki se nahaja blizu mesta Belogradčik v severozahodni Bolgariji, je bila leta 1984 uvrščena na Unescov preizkusni seznam svetovne dediščine, saj se ponaša ne le z idealnimi pogoji vlažnosti, ki blagodejno vplivajo na astmatike in služijo za staranje posebnih sort vina, pač pa gre tudi za eno najpomembnejših arheoloških najdišč v regiji in širše. Stene jame so namreč bogato okrašene s številnimi prazgodovinskimi risbami, ki datirajo v obdobje med 8000 in 1200 pred našim štetjem. Jamske poslikave vsebujejo več kot 700 slik, ki prikazujejo široko paleto scen, vključno z lovskimi prizori, plesnimi rituali, boji in celo koledarjem.

Slika 1: Sončni koledar

Slika 2: Fragment iz Magure, interpretiran kot prizor lova

Če upoštevamo konstelacijo elementov na poslikavah, lahko v glavnem prepoznamo prizore plesa, lova in parjenja. Na sliki 2 vidimo najbolj znan in prepoznaven fragment iz jame. Sestavljen je iz dveh vrst, v prvi je ples, v drugi pa lov. Med njimi lahko določene podobe zlahka prepoznamo: Vidimo štiri lovce s tipično opremo, kot so lok, kopje in ščit, sledijo pa živali: človeka ob nogi spremlja pes, udomačena vrsta, ki prav tako pripomore pri lovskem podvigu, na drugi strani pa so jelen in druge divje živali, celo ogromne ptice, ki spominjajo na noja, ali bitje, ki bi ga označili za dinosavra. Skratka, nasploh razlikujemo tipične lastnosti posameznih živalskih vrst, denimo sesalcev, plazilcev, ptic, vendarle pa upodobitve presegajo poznane zoomorfne kombinacije in družijo tudi konjske postave z levjimi šapami in kačjim repom ipd.

Poleg vizualnega prikaza vsakdanjega življenja bronastodobnih skupnosti jamske risbe v Maguri nosijo tudi globoko simboliko, ki je še danes predmet razprav med arheologi, umetnostnimi zgodovinarji in antropologi. Upodobitve, kot so plesi in lovski prizori, so pogosto povezane z obredi in verovanji, ki so omogočali duhovni stik z nadnaravnimi silami. Nekateri strokovnjaki interpretirajo te risbe kot nekakšne predhodnike pisave – simbolični jezik, ki je izražal kolektivni spomin in znanje skupnosti. Na primer, prizori, ki prikazujejo plesne rituale, bi lahko simbolizirali prehodne obrede ali praznovanja, povezana z menjavo letnih časov.

Poseben pomen ima tako imenovani sončni koledar, ki je sestavljen iz nizov simbolov, za katere predvidevamo, da gre za sledenje sončnemu ciklu. Kompleksna upodobitev dokazuje, da so starodavne skupnosti imele razvita astronomska znanja, ki so jih uporabljale za orientacijo v naravi in načrtovanje kmetijskih dejavnosti.

Poleg realističnih upodobitev živali in ljudi so v jamah prisotni tudi elementi fantazijske ikonografije, ki združujejo značilnosti različnih vrst. Denimo, kombinacije konjskih teles z levjimi šapami ali kačjimi repi lahko interpretiramo kot vizualizacije mitoloških bitij ali duhovnih zaščitnikov skupnosti. Ti fantazijski elementi ne le razkrivajo bogato domišljijo avtorjev, temveč tudi omogočajo vpogled v njihovo dožemanje sveta, kjer so naravne in nadnaravne sfere neločljivo povezane.

Analiza materialov in tehnik, uporabljenih pri ustvarjanju risb, je pokazala, da so starodavni umetniki uporabljali naravne pigmente, pridobljene iz mineralov, kot so oker, hematit in apnenčaste spojine. S tehnično dovršenostjo in sposobnostjo upodobitve gibanja so ti ustvarjalci izrazili tako umetniško nadarjenost kot tudi globoko razumevanje narave in okolja, v katerem so živeli.

Vse to kaže na izjemno plodno domišljijo nekdanjega človeka, ki je s svojim likovnim izražanjem pustil sled, kar pa odraža ne le tedanjo dejanskost, temveč tudi razsežnosti človeškega uma. Prav tako poslikave kažejo na kompleksnost družbene organizacije, saj prikazujejo ljudi v različnih dejavnostih in družbenih vlogah. Obenem pa ne prikazujejo le ljudi in njihovih dejavnosti, temveč tudi številne živalske vrste, med katerimi je najpogostejši motiv netopirja, ki so tudi stalni prebivalci jame. Te upodobitve (poleg drugih, npr. fosilnih ostankov) dajejo ključne informacije o biotski raznolikosti in okoljskih razmerah tistega časa. Znanstveniki lahko skozi te umetniške upodobitve pridobijo vpogled v pretekla ekosistemska stanja in človekovo interakcijo z naravnim okoljem. Vsebina magurskih poslikav ni le umetniške narave, ampak ponuja tudi vpogled v vsakdanje življenje in duhovne prakse ljudstev, ki so v bronasti dobi naseljevali to območje. Gre za pomemben dokaz o duhovnem in religioznem življenju nekdanjih skupnosti. Upodobitve plesnih ritualov in ceremonij odražajo verovanja v nadnaravne sile in so bile del obredov, ki so jih izvajali za doseganje različnih ciljev, kot so plodnost, uspešen lov ali zaščita pred zlimi duhovi. Jamske poslikave iz Magure danes služijo kot pomemben vir za znanost, izobraževanje, kulturo in turizem ter privabljajo obiskovalce in raziskovalce iz celega sveta. Učijo nas o zgodovinski in kulturni dediščini regije ter spodbujajo spoštovanje in ohranjanje dragocenih ostalin.

Postojnska jama in ljudske predstave o njej

Postojnska jama, ena izmed najbolj znanih turističnih atrakcij v Sloveniji, je znana po svoji izjemni kraški pokrajini, obsežnih jamskih sistemih in bogati zgodovini raziskovanj. Njena odkritja segajo v 17. stoletje, vendar je pridobila mednarodni sloves v 19. stoletju, ko so začeli sistematično raziskovati in dokumentirati njene jamske rove. Jamski sistem, dolg več kot 24 kilometrov, ponuja domovanje številnim endemičnim živalskim vrstam, med katerimi je znamenita človeška ribica ali proteus. To nenavadno in redko živo bitje je repata dvoživka (*Proteus anguinus*) in edini evropski vretenčar, prilagojen na jamsko okolje. Koža je brez pigmenta, oči pa zakrnele in prerasle s kožo, saj živi v popolni temi. Namesto vida so dobro razviti drugi čuti, z elektroreceptorji denimo dobro zaznava tudi spremembe magnetnega polja. Poleg tega ima dva para kratkih nog, ki sta daleč narazen, zraste pa do 30 cm in je tako največja jamska žival na svetu.

Foto: D. Dalessi, Spéleološki laboratorij, Oddelek za biologijo

Slika 3: Človeška ribica

Podzemni svet je za človeka že sam po sebi nenavaden, vir neznanega, skrivnostnega, ne popolnoma raziskanega, kar buri domišljijo. Še posebej pa k tem predstavam pripomorejo posebni elementi, kot so kraški pojavi ali posebne živalske vrste. Mednje nedvomno prištevamo človeško ribico, ki je redka dvoživka, avtohtona kraška žival, v celoti zavezana temi in največja izključno jamska žival. Zaradi naštetih dejavnikov je človeštvo razvilo specifičen odnos do podzemnega sveta, zaznamovan s strahospoštovanjem. V tem smislu se v mitološkem izročilu

pogosto jama pojavlja kot prostor stika z drugim svetom, v katerem vladajo temne sile in bivajo nevarna bitja.

V slovenski kulturi zavzema posebno mesto Postojnska jama, v kateri naj bi bil – namesto relativno drobne človeške ribice – nastanjen legendarni zmaj. Pripovedka, prvič zabeležena v 19. stoletju, govori o zmaju, ki je teroriziral lokalno prebivalstvo, dokler ga ni premeteni pastirec z apnenim trikom premagal. V zgodbi nastopa preprost kmečki fant, tj. pastir Jakob, ki je izvedel za zmajevo tiranijo in se odločil, da ga bo premagal. Spretno je uporabil živo apno, ki, ko pride v stik z vodo, povzroči močno kemično reakcijo. Spretno je napolnil mrtvo žival z apnom in jo nastavil kot vabo za zmaja. Ko je zmaj požrl z apnom napolnjeno žival, je zaradi reakcije apna z vodo v zmajevem želodcu prišlo do eksplozije, ki je zmaja uničila. Tako slovstvo črpa elemente iz dejanske okolice in opozarja pred nevarnostjo prisotnih predmetov, bitij in snovi. Povedka ni le folkloristična zanimivost, je poučno gradivo, v katerem se odraža tema boja med dobrim in zlim, pri čemer pa zmaj v Postojnski jami simbolizira naravne sile, ki jih je mogoče ukrotiti samo z iznajdljivostjo, znanjem in pogumom. Lokalna skupnost je namreč zmaja videla kot manifestacijo strahu in negotovosti, njegovo premagovanje pa kot simbolično zmago človeškega duha nad naravnimi grožnjami.

Pripovedka o zmaju ima pomemben vpliv na lokalno kulturo in turizem. Postojnska jama na jugozahodu Slovenije je drugi največji jamski sistem v Sloveniji, raziskanih je kar 24 kilometrov, od tega pa je za obiskovalce dostopnih 5 kilometrov poti, delno celo z jamskim vlakom, proga pa je leta 1872 postala prva jamska železnica. Postojnska jama je sicer med najbolj obiskanimi slovenskimi znamenitostmi, folklorna dediščina pa to tradicijo še krepi. folklorni zmaj oz. biološka posebnost človeška ribica v Postojnski jami je postal simbol lokalne identitete in ponos, ki se odraža v različnih kulturnih manifestacijah, kot so vodeni ogledi, predstave in radijske igre, ki navdihujejo obiskovalce in domačine.

Slika 4: Postojnska jama

Miti in legende o kraških jamah: simbolika in kulturni pomen

Kraške jame so skozi zgodovino pogosto nastopale kot prizorišča mitov in legend, kar dokazuje njihovo pomembno vlogo v kolektivnem spominu. Podzemni svet, zlasti v slovanski in balkanski tradiciji, simbolizira stik z drugim svetom, pogosto onostranstvom in posmrtnim življenjem, kot je to izkusil starogrški junak Orfej v iskanju ljubljene Evridike (za več glej Venev v isti monografiji).

Magura in Postojnska jama sta emblematična primera, kako so si ljudje razlagali pojave in pripisovali pomen tem skrivnostnim krajem. V primeru Magure ni ohranjenih pripovedi, a risbe same po sebi sugerirajo bogat simbolni svet. Prizori lova in plesov so najverjetneje odraz obredov, s katerimi so ljudje klicali srečo ali iskali zaščito pred naravnimi silami. Zlasti netopir, ki se pogosto pojavlja na poslikavah, v mnogih kulturah simbolizira prehod med svetovi – med zunaj in notri, svetlobo in temo, življenjem in smrtjo. Na drugi strani pa se Postojnska jama ponaša z živahnim izročilom, pri čemer izstopa legenda o zmaju. Ta zgodba ni le folklorna zanimivost, temveč nosi širše sporočilo o človeškem soočanju z neznanim. Zmaj kot simbol naravnih sil, ki jih je mogoče premagati le z bistrumnostjo, odraža mitološki arhetip. Poleg tega legenda o zmaju v Postojnski jami vstopa v dialog z drugimi evropskimi miti o zmajih, kot so krščanske legende o sv. Juriju, ki premaga zmaja, ali grški miti o Ladonu, ki varuje zlata jabolka. Skratka, vsi zajemajo podobno simboliko zmajev kot varuhov dragocenih dobrin in kot

ovire, ki jih mora junak premagati, da doseže določen cilj. Ti miti učijo o vrednotah poguma, vztrajnosti in nenazadnje premišljenosti ali iznajdljivosti, kar so pogosto cenjene lastnosti posameznikov.

Sodobna vloga teh zgodb sega še dlje, s seboj nosijo tudi pragmatični naboj. Ne le da bogatijo kulturno dediščino in identiteto regije, temveč tudi spodbujajo turizem ter povezujejo obiskovalce z globljimi plastmi lokalne zgodovine. Vodeni ogledi in interpretacije legend omogočajo, da obiskovalci najprej raziskujejo naravne pojave, nato pa tudi razmišljajo o sporočilu in pomenu teh zgodb v današnji družbi.

ZAKLJUČEK

Kraške jame so nasploh izjemen naravni pojav, ki privablja in navdušuje obiskovalce z vsega sveta. Nemalokrat so tesno prepletene z lokalno skupnostjo, tako lahko v njih ali o njih naletimo na marsikatero poučno gradivo. V Bolgariji je iz tega vidika ključnega pomena jama Magura, v kateri so ohranjene številne stenske poslikave iz bronaste dobe. Na okoli 8 tisoč let starih stvaritvah so s številnimi živalskimi elementi upodobljeni prizori lova, plesa, paritve in obredov. Sicer pa so kraški pojavi gosto nanizani na območju Slovenije, med njimi nedvomno izstopa Postojnska jama, v kateri prebiva največja jamska žival, človeška ribica. Pripovedka o zmaju v Postojnski jami pa je več kot le zgodba; je del širše kulturne in naravne dediščine Slovenije, v povedki pa se razkriva več plasti simbolike in pomena, ki odsevajo odnos med človekom in naravo ter poudarjajo človekove sposobnosti premagovanja težav s pogumom in iznajdljivostjo.

BIBLIOGRAFIJA

Arcà, Andrea, 2014. Bulgarian rock art: the Magura Cave paintings. TRACCE Online Rock Art Bulletin. Dostopno na: <<http://www.rupestre.net/tracce/?p=8048>>.

Bela človeška ribica. *Društvo za jamsko biologijo Tular*. Dostopno na: <<https://www.tular.si/index.php/sl/proteus-sl-si>>.

Bogatstvata na Severozapad: Peštera Magurata. *Republika B'lgarija Ministerstvo na turizma*. Dostopno na: <<https://www.tourism.government.bg/bg/tourist-destinations/2118/2360>>.

Dimitrov, Ljudmil, 2018. Na kratko o bolgarskih ljudskih. V: *Petelinček Kratkorepec in druge bolgarske ljudske o živalih*. Ur. Ljudmil Dimitrov in Slavica Remškar. Prev. Magdalena Cvetkova idr. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2018.

Postojnska jama, 2024. *Slovenska turistična organizacija*. Dostopno na: <https://www.slovenia.info/sl/destinacije/znamenitosti/postojnska-jama>.

The Magoura cave with drawings from the bronze age. *Unesco, Tentative lists*. Dostopno na: <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/45/>.

Wikivir, 2008. *Zmaj v Postojnski jami*. Priredila Silvo Fatur in Srečko Šajn. Dostopno na: https://sl.wikisource.org/wiki/Zmaj_v_Postojnski_jami.